

Middeleeuwse kerktorens tussen Maas & Waal

Een uitgave van Stichting Oude Toren Puiflijk
als onderdeel van de fietsroute
ter gelegenheid van Open Monumentendag 15 september 2019

a. Nota itineris.
Scale van twee Vren gaens.

Open
K

Afferden

Deze Romaanse toren is in de 14^e eeuw tegen een ouder kerkgebouw geplaatst. Aan de oostzijde zijn de bouwfragmenten van deze kerk nog zichtbaar. Dit kerkgebouw zou in de Karolingische tijd, (7^e of 8^e eeuw) zijn gebouwd in Romaanse stijl. Het bestond uit kolenzandsteen, tufsteen, brokken onregelmatige natuursteen afgewisseld met baksteen, zijnde de resten van het oude kerkgebouw uit de 8^e eeuw. Aan de inkepingen in de oostmuur is de oude kap van het kerkschip zichtbaar. In 1838 is het oude kerkgebouw gesloopt. In 1908 is de kap verdwenen. In 1976 is een noodkap aangebracht.

Na de restauratie einde 20^e eeuw heeft de toren zijn huidige vorm gekregen en is er een klok in gehangen, die elders is aangekocht. In de toren zijn aanzetten van een koepelgewelf nog aanwezig. De toren is eigendom van Stichting Oude Toren Afferden en herbergt een devotieruimte die dagelijks is geopend en er is een tentoonstellingsruimte die men kan bezoeken.

Open
K

Alphen

Deze toren is een onderdeel van een oude middeleeuwse kerk, die na vele aanpassingen in 1932 zijn huidige vorm heeft gekregen. Het oudste deel van deze toren zou in de 12^e eeuw zijn gebouwd; de verhoging van deze toren is in de 15^e eeuw gerealiseerd. In de toren is geen gewelf, wel zijn er balklagen met een zoldering. Er zijn luidklokken aanwezig.

Aan het kerkgebouw met haar rijke historie zijn nog vele muuronderdelen uit de 11^e tot en met de 20^e eeuw aanwezig. De oudste aanzetten van een koor zijn nog aanwezig beneden vloerniveau. Ze dateren uit midden 11^e eeuw.

De kerk wordt gebruikt door de katholieke St. Lambertus-parochie.

Appeltern

De tufstenen toren is een van de oudste torens in Maas en Waal; ze zou rond 1100 zijn gebouwd. Het bovenste stukje is van baksteen uit de 15^e eeuw. Er was in deze toren een gewelf, getuige de nog zichtbaar aanwezige muuraal- bogen in de gevels van het portaal. Via houten ladders kan men bij de

klokkenverdieping komen.

Er is een luidklok uit 1685, gegoten door Gebr. Van Trier, met een diameter van 116 cm. Deze klok met klokkenstoel is in 1995 weer luidbaar gemaakt. Behalve deze klok is er een oud smeedijzeren uurwerk uit de 17^e eeuw aanwezig. Het is niet meer in gebruik en is ernstig verroest.

De kerk is enige tijd geleden door de protestantse gemeente verkocht. De toren is in bezit van de gemeente West Maas en Waal.

Open

Batenburg.

Deze toren maakt onderdeel uit van het kerkgebouw met zijbeuken. De oudste delen van de uit baksteen bestaande toren dateren uit de 12^e eeuw, andere delen uit de 14^e, het grootste deel uit de 15^e eeuw. Er heeft in het portaal een gewelf gezeten, maar dat is vervangen door een houten

zoldering. In de toren hangt een luidklok uit 1600 met een diameter van 78 cm. Het huidige torenuurwerk stamt uit 1910. Het vervangt het oude uurwerk van 1634.

De kerk heeft een interessant interieur o.m. rouwborden van de families Bronkhorst- Batenburg, Horne en Bentheim-Steinfurt en een middeleeuwse doopvont. De PKN-gemeente Wijchen, Leur, Batenburg gebruikt de kerk voor diensten.

Bergharen

Eerst was er een toren met een oude kerk. Door uitbreiding met kapellen aan de zijbeuken is de oude kerk groter geworden, net als dat in Batenburg het geval is. De huidige toren is geheel opgetrokken uit baksteen. In het portaal is nog een bakstenen gewelf aanwezig. De oudste onderdelen zijn 12^e eeuws. Het Romaanse kerkgebouw is in de Middeleeuwen meerdere keren vergroot. Delen van deze bouw uit de 14^e of 15^e eeuw zijn nog aanwezig. De bouwwijze komt veel overeen met de oude toren van Horssen.

Oorspronkelijk katholieke kerk, sinds 17^e eeuw in gebruik bij de Protestantse gemeente Bergharen-Hernen.

Dreumel

Deze oude toren heeft een lange geschiedenis. Het oudste deel van deze toren, een van de oudste in Maas en Waal, dateert uit de 11^e, 12^e eeuw en heeft na een verhoging in de 14^e eeuw zijn huidige vorm gekregen.

Het portaal is voorzien van een tongewelf. In de toren is een luidklok uit 1961 met een diameter van 72 cm. Deze klok vervangt een klok uit 1761 met een zelfde omvang.

Van het 16^e-eeuwse schip zijn nog fragmenten gereconstrueerd bij de restauratie van 1963.

Oorspronkelijk was het een katholieke kerk. Vandaag is het koor eigendom van de Protestantse Gemeente

West Maas en Waal, die het nog als kerkgebouw gebruikt. De toren is eigendom van de burgerlijke gemeente West Maas en Waal.

Ewijk

Deze toren is bekleed met tufsteen en is voor het grootste deel in de 12^e eeuw gebouwd. In de 15^e eeuw is een kleine verhoging boven de galmgaten aangebracht. Het tongewelf is niet meer aanwezig; de sporen zijn nog wel aanwezig in de buitenmuren. De fundatie heeft problemen gegeven; daarom waren er extra maatregelen nodig om het gebouw een goede basis te geven.

Aan de oostzijde is een drietal zgn. dakmoeten aanwezig van verschillende kerkgebouwen, die ooit aan deze toren hebben vastgezet. Het schip van het laatste kerkgebouw uit 1831 werd in 1918 gesloopt.

De begane grond is ingericht als colombarium. De toren is eigendom van de gemeente Beuningen.

Horssen

Het kerkgebouw van Horssen wordt voor het eerst vermeld in een schriftelijke bron van 1242. In de 14^e eeuw zou deze kerk voor een groot deel zijn gebouwd. Gezien de lagen tufsteen in de gevels zal het koor van deze kerk later zijn gebouwd. In de toren zijn dezelfde soort bakstenen gebruikt als in de toren van Afferden. Tot 1908 is deze kerk voor de eredienst in gebruik gebleven. Na ernstige verwaarlozing is in 1931 een complete restauratie gestart. Daarbij is o.m. het koepelgewelf hersteld. Na de restauratie heeft het gebouw vele bestemmingen gehad, van dorps huis tot opslagruimte

van kerkelijke antiques. Sinds 10 jaar is er een eigenaar die er bezinningsdagen organiseert. In de toren is een luidklok met een diameter van 102 cm uit 1658 aanwezig. Die is gegoten door Van Trier; de klok is rond 1950 weer luidbaar is gemaakt.

Open

Puiflijk

De gotische toren van Puiflijk is in de eerste helft van de 15^e eeuw gebouwd. Deze is tegen de oude Romaanse kerk geplaatst waarvan de oudste vermelding dateert uit 1176. Bij de opgraving in 1981 bleken de fundatie en verschillende bouwsporen nog aanwezig in de grond. Daarbij bleek het om een zeer oude kerk te gaan, mogelijk al uit de 9^e eeuw. In 1730 is de kap van de toren verdwenen. Het kerkship is toen ook deels ingestort. In 1954 is een noodkap aangebracht. Bij de restauratie van 1981 is het huidige tentdak geplaatst. Het aanwezige graatgewelf aan de binnenkant is voor een groot deel ingestort.

Bij de opgraving is een tweetal klokkengietmallen gevonden van ter plaatse gegoten klokken, die een diameter van 125 cm gehad moeten hebben. Het oude priesterkoor is in 1825 gesloopt; de ste-

nen zijn gebruikt bij de bouw van de NH-pastorie aan de dijk bij Boven-eeuwen, naast de eind 18e eeuw gebouwde NH-koepelkerk.

Open

Winssen

Deze bakstenen toren met afwisselend lagen van tufsteen is gebouwd in de eerste helft van de 15^e eeuw. In het portaal is een kruisribgewelf aanwezig dat bij de restauratie in 1976 opnieuw is aangebracht. Tegen deze toren heeft een tweetal kerkgebouwen gestaan, namelijk een middeleeuwse kerk en de in 1869 door de architect Carl Weber gebouwde kerk in neoromano-gotische stijl die in 1941 is gesloopt. Sporen van hiervan zijn aan de oostzijde te zien: onder, die van de middeleeuwse kerk, en daarboven, die van de Weberkerk. De luidklok is van 1679 en heeft een diameter van 118 cm.

De begane grond is al ruim 10 jaar ingericht als colombarium. Net als de toren van Ewijk is ook deze toren eigendom van de gemeente Beuningen.

Middeleeuwse kerktorens tussen Maas & Waal

Aangenomen mag worden dat het land tussen Maas en Waal al zeer vroeg open stond voor het christendom . Vooral toen het christendom ten tijde van keizer Constantijn (306-337) staatskerk was geworden, kreeg het christendom zijn kans – in de nadagen dus van de Romeinse overheersing in ons land. Tot het bisdom Keulen, dat al in 313 werd gevormd, behoorde het aartsdiaconaat Xanten. De eerste christelijke (katholieke) parochies tussen Maas en Waal ressorteerden hieronder. (Vanaf 1559 vielen zij voor enige tijd onder het bisdom Roermond en pas na 1853 onder het bisdom Den Bosch.)

Na 700 kwam de Frankische heerschappij over dit rivierengebied de kerstening van deze streek al evenzeer ten goede; het is immers bekend, dat ook de Franken de verbreding van het christendom krachtig hebben bevorderd.

Van de heilige Willibrord mag men aannemen, dat hij meermalen in het Maas en Waalse land heeft vertoefd; zo spreekt men in de volksmond nog van een *Willibrordusput* in het stadje Batenburg.

In Maas en Waal zijn al zeer vroeg in de geschiedenis kerken aanwezig geweest. Deze moeten op de eerste plaats worden gezocht langs de rivieren, die aanvankelijk tot verkeerswegen dienden, dan wel op van ouds hoger gelegen gronden. Zo zijn op de hoge-

re zandgronden van Wijchen en Bergharen al sporen van het christendom uit de 3^e eeuw aangetroffen en bestonden er rond het jaar 800 al katholieke parochies in diverse Maas en Waalse plaatsen .

Het oudste *schriftelijke* bewijs van de aanwezigheid van kerken in de streek dateert uit 1176. Het betreft een oorkonde waarmee de nieuwe aartsbisschop van Keulen bevestigt, dat kelnerij van Xanten eigenaar is van de kerk van *Afferde* (Afferden) en *Puflicke* (Puiflijk). In een Xantse opsomming van 1190 is sprake van de kerken in *Aferden*, *Puflike*, *Lewen*, *Wamele*, *Thromele* (Dreumel) en *Haren* (Bergharen). In een bevestiging van 1225 worden genoemd *Aferden*, *Puflic*, *Leiwen*, *Wamel* en *Drumel* en in een oorkonde van 1230 worden weer achtereenvolgens genoemd *Apeldrem* (Appeltern), *Aferdhen*, *Puflic*, *Leiwen*, *Wamel* en *Dreumel*.

In het begin van de 17^e eeuw kwamen ook in Maas en Waal de meeste kerken in handen van de protestanten (Reformatie, Republiek).

Opmerkelijk is dat veel van de oude kerken in Maas en Waal tijdens de Franse tijd (1795 tot 1813) voor wat betreft de onderhoudsplicht in drieën zijn verdeeld: de toren, het priesterkoor en het gedeelte daar tussenin, dat de *buyck der kercke* werd genoemd.

Al moest de **kerktoren** de gelovigen de weg naar de hemel wijzen en was hij status-symbool van stad of dorp, zijn functie was van oudsher toch vooral ook een profane. De toren was uitkijkpost om mogelijke vijandelijke bewegingen bijtijds te kunnen waarnemen en meestal had men daarin geschut om die vijand vanuit de hoogte op gepaste wijze te kunnen begroeten.

De klokken van de toren hadden de taak de bewoners van stad of dorp te waarschuwen voor dreigend gevaar. Als de rivier ergens door de dijk was gebroken, er een vijand naderde of in een van de vele met riet gedekte behuizingen brand uitbrak, dan werd *de clock getrocken*. Bij *clockenslagh* werden alle weerbare mannen op de dijk of op de stadswallen bijeengeroepen, als er weerstand diende geboden te worden aan het wassende water of stropende militaire benden. De functie van “zingende toren, die zijn bronzen kelen jubeltonen uitstrooit over een wijd land”, kwam pas op de tweede plaats.

De kerktoren werd daarom onderhouden uit de dorpskas, d.w.z. door alle ingezetenen tezamen. De staatsregeling van 1798 bracht alle oude kerktorens in eigendom en onderhoud bij de burgerlijke gemeenten en dat is tot op de dag van vandaag meestal nog zo.

In de **buyck** van de kerk vloeiden het domein van God en de agrarische wereld samen. Daar vierden de gelovigen de heilige geheimen van hun geloof mee, baden zij God hen te bewaren voor pest, hongersnood, oorlog en overstroming en dankten zij God voor alle goeds. Daarnaast was met name dit deel van de kerk in het ‘préjournalistieke’ tijdperk een communicatiepunt van betekenis. Hier werd de ‘burgerlijk stand’ afgelezen, hoorde de boer wanneer er schouw was op dijken en weteringen, wat er gedaan moest worden tegen besmettelijke ziekte bij zijn vee of wat de overheid hem nog meer wilde vertellen. Van alle mogelijke zaken werd de bevolking bij *kerckspraeck* op de hoogte gesteld.

De plicht om dit deel van de kerk te onderhouden drukte op het grondgebruik (niet het grondbezit) en moest betaald worden uit de *tienden* (men weet: een tiende deel van de opbrengst van de grond).

Ook het **priesterkoor** moest uit de tienden worden onderhouden. Daarvan werd voor dit doel een derde deel, de zgn. *pastoorstiend* uitdrukkelijk afgescheiden. Deze *pastoorstiend* behoorde tot de *pastoralia*, waarbij ook gerekend werden de onroerende goederen, die tot onderhoud van priesters en kerk waren geschonken. In de meeste Maas en Waal kerspels (dorpen) waren zowel de tienden als de *pastoralia* nog heel veel jaren in bezit van het kapittel van Xanten.

Tekst *Middeleeuwse kerktorens tussen Maas & Waal* overgenomen uit:

1. Manders, J.H.: Het land tussen Maas en Waal (m.n. blz. 16-19, 130)
2. Heiningen, H. van: De historie van het Land van Maas en Waal (m.n. blz. 127, 222-223)

Dit informatieboekje hoort bij de fietsroute *Middeleeuwse kerktorens tussen Maas & Waal*.

- Tijdens Open Monumentendag is het boekje af te halen in de Oude Toren van Puiflijk.
- De fietsroute is tijdens Open Monumentendag In elke deelnemende toren/kerk te verkrijgen.
- Boekje en route zijn ook te downloaden vanaf www.oudetorenpuiflijk.nl.
- Via deze website kan ook meer informatie worden gevonden over de middeleeuwse torens in Maas en Waal.

open = open tijdens Open Monumentendag 15 september 2019 van 10.00 tot 17.00 uur, tenzij anders vermeld.

© Stichting Oude Toren Puiflijk, september 2019

